

УДК 430.113

Семантичне значення терміна «правова визначеність»

Г. З. Огнев'юк,

кандидат юридичних наук,
асистент кафедри інтелектуальної власності
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

Здійснено семантичний аналіз поняття «правова визначеність» та співставлено його із змістовним значенням правового принципу. Компоненти словосполучення проаналізовані окремо, визначено випадки їх вживання, встановлено, що значення цих понять є поліваріантними. Сформульовано висновок, що термін «правова визначеність» не може тлумачитись буквально як визначеність змісту правової норми, в юридичній зарубіжній і вітчизняній науці його значення розкривається через сукупність ознак – вимог. Вказуючи на важливість формулювання уніфікованої дефініції даного поняття, автор сформулювала висновок про необхідність дотримання при цьому семантично виваженої позиції.

Ключові слова: *правова визначеність, семантичне значення, вимоги правової визначеності, передбачуваність.*

Огнев'юк А.З. Семантическое значение термина «правовая определенность»

Осуществлен семантический анализ понятия «правовая определенность» и соотнесено это название со смысловым значением принципа. Компоненты словосочетания проанализированы отдельно, определены случаи их использования, установлено, что значение этих понятий является поливариантным. Сформулирован вывод о том, что термин «правовая определенность» не может интерпретироваться только буквально как определенность смысла правовой нормы. В юридической зарубежной и отечественной науке его значение раскрывается через совокупность

© Огнев'юк Ганна Зіновіївна – кандидат юридичних наук, асистент кафедри інтелектуальної власності Київського національного університету імені Тараса Шевченка

признаков, потребаний. Указывая на важность формулировки унифицированного термина для обозначения соответствующего понятия, автор сформулировала вывод о необходимости соблюдения при этом семантически выверенной позиции.

Ключевые слова: правовая определенность, семантическое значение, требования правовой определенности, прогнозируемость.

Ohneviuk Hanna. The semantic meaning of the notion “legal certainty”

The article is devoted to semantic analyzes of the category ‘legal certainty’ and to the meaning of the definition underlining links between the lexical form and essence of this principle of law. Firstly, components of the combination of words are analyzed separately and it was found that they have numerous semantic meanings. It is stated that ‘legal certainty’ as a law principle have its own meaning and it cannot be interpreted word by word with its components. In juridical doctrine this principle is explained as a number of requirements. It is established that formulating the notion of legal certainty is quite important, it must be made in accordance with its semantic meaning.

Keywords: legal certainty, semantic meaning, requirements of legal certainty, predictability of law.

Важливим для будь-якої науки, і юридичної зокрема, є власна термінологія, той понятійний апарат, яким користуються науковці для точного і правильного висловлювання своїх думок. За допомогою категоріального апарату розлогі пояснення можна звести до одного поняття чи терміна, що буде зрозумілим у однорідній сфері наукової діяльності. Використання наукових категорій є невід’ємним від наукового стилю письма, наукового спілкування. Воно одночасно і збагачує мову, оскільки наука розвивається, і це неодмінно відображається у термінології, і виступає засобом для ознайомлення наукової громадськості з новими теоріями, ідеями, поняттями. Однак, коли нове поняття вводиться у науковий обіг, його значення повинно бути уніфікованим, відтак актуальним постає питання семантичної виваженості правової категорії.

Метою даної статті є проведення аналізу семантичного значення терміна «правова визначеність» з метою виявлення його семантичного і змістовного компонентів, що використовуватимуться для подальшого формулювання поняття. Враховуючи те, що категорія «правова визначеність» складається з двох самотійних слів, що окремо вживаються у юридичній науці та є самотійними поняттями, доцільно розмежувати їх самотійне (окреме) використання від використання в одному словосполученні для позначення одного поняття. Кінцевим результатом такого процесу стане введення терміна «правова визначеність» у систему термінів юридичної науки, набуття цим поняттям усталеного змісту та його активне використання.

Визначення терміна юридичної науки є одиничним актом у контексті термінології юридичної науки, що є об’єктом дослідження таких учених, як М.Б. Вербенец, В.С. Ковальський, Н.М. Оніщенко, П.М. Рабінович, Ю.С. Шемшученко, Н.П. Яцишин та ін. Правова визначеність як юридична категорія досліджувалась у працях М.І. Козюбри, Ю.І. Матвеевої, С.П. Погребняка та ін.

Формулюванню юридичного поняття передує виникнення певного юридичного явища. В ході його дослідження, виявлення особливостей і

характерних ознак формулюється підґрунтя для подальшого формулювання юридичної категорії. П. М. Рабінович дає таке визначення юридичному терміну: слово або словосполучення, що виражає поняття з правової сфери суспільного життя і має визначення в юридичній літературі (нормативно-правових актах, юридичних словниках, довідниках, енциклопедіях, наукових працях тощо)¹. Отже, юридичне поняття завжди несе в собі певний самостійний зміст. Для наукових категорій властиве присвоєння єдиної назви терміна, що позначає одне поняття. На відміну від загальної мови, де прийнятним є вживання синонімів, слів, які мають різну лексичну форму і написання, але використовуються на позначення одного явища або процесу, в науці певне явище прийнято позначати одним терміном, який узагальнює найістотніші ознаки поняття і забезпечує його уніфіковане використання. Для загальної мови використання різних слів для позначення схожих понять з різними відтінками значення вказує на багатство мови, її багатогранність, у науковій сфері відіграє іншу, інколи негативну роль – створює неоднозначність і плутанину в розумінні поняття. В.Б. Ісаков зазначав, що «юридичній мові властива простота і надійність конструкцій, що виключають двозначність. Ця властивість пов'язана з тим, що за своєю правовою природою права норма – це команда. Абсолютно очевидно, що команда, якщо вона виражена неточно і двозначно, не буде сприйнята і виконана так, як того б хотів законодавець»².

Важко не погодитися з цією думкою, адже якщо термінологія не впорядкована, неможливо досягти максимальної точності викладу законодавчої думки, що призводить, у свою чергу, до розпливчастого або неоднозначного тлумачення правових норм. Оптимально точно оперувати конкретною думкою надзвичайно важливо і для законотворця, і для тих, хто застосовує правові норми. Якщо законодавство досконале, довершене, то воно досить чітко і глибоко регулює суспільні відносини, забезпечує правильне застосування правових норм, формує повагу до права, до закону.

Враховуючи те, що терміну «правова визначеність» здебільшого не дається формулювання у вітчизняних юридичних тлумачних словниках, семантичне значення цього терміна слід почати з встановлення змістовних ознак обох зі слів словосполучення; далі – визначити ознаки поняття «правова визначеність, що зустрічаються у науковій літературі й становить змістовну складову поняття.

Особливістю поняття «правова визначеність» є те, що воно має іноземне походження, його витоки пов'язують з теорією правової держави, а в українських дослідженнях це поняття традиційно перекладають з англійської мови, де воно отримало стале визначення (зокрема, у роботах Л.Л. Богачової, Ю.І. Матвєєвої, А.М. Приймака, В.О. Панкратової). Однією з причин такого явища є також той факт, що аналіз терміну «правова визначеність» часто тлумачиться в контексті судової практики Європейського суду з прав людини, рішення якого викладені офіційно англійською.

¹ *Юридична енциклопедія*: В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ: Вид-во "Українська енциклопедія" ім. М. П. Бажана. Т. 6: Т–Я. 2004. С.768.

² *Ісаков В.Б. Правовые словари и терминосистемы // Законодательная дефиниция: логико-гносеологические, политико-юридические, морально-психологические и практические проблемы: Материалы международного круглого стола. Черновцы 21-23 сентября 2007г. / под ред. В.М.Баранова. Нижний Новгород: Юридическая техника, 2007. С. 86.*

У семантичному аналізі термінологічної лексики одним з найпоширеніших підходів є застосування компонентного аналізу, що є особливо актуальним для складених термінів, яким є «правова визначеність». Термін правовий – прикметник спільнокоренневий до слова «право», виражає належність до права. Семантичне значення терміну «legal» в юридичній термінології при його перекладі з англійської мови зроблений А.С. Загороднюком. Автор зазначає, що цей термін при його перекладі на англійську мову набуває значення «правовий», «законний», «юридичний», «судовий», «легітимний», «правомірний», що вказує на багатогранність його юридичної семантики³.

Термін «визначеність» є не менш варіативним. Аналізуючи переклад цього поняття, можемо встановити семантичні відтінки у значенні слова. У французькій мові на позначення правової визначеності вживається словосполучення «sécurité juridique», у якому головне слово скоріше означає впевненість, аніж просто визначеність. За даними французького тлумачного юридичного словника «sécurité» означає «у загальному значенні будь-яку гарантію, яку може надати юридична система захисту; виконання обов'язків без жодних несподіванок; виключення або, принаймні, зменшення невизначеності при реалізації правових приписів»⁴.

У англійській формі термін визначеність – «certainty», означає певну впевненість у фактах (certain state of the fact), відсутність сумнівів і вагань (absence of doubt or hesitation), вказує на якість факту, якою є впевненість у ньому (the quality of fact being certain)⁵. Встановлення семантичного значення кожного окремого компонента словосполучення – наукового терміна не є достатнім для виявлення його значення шляхом простого об'єднання значень семантичних компонентів. Для встановлення семантичного значення слова це є необхідним, однак недостатнім.

Досліджуючи вчення відомого філософа, засновника лінгвістичної аналітичної філософії Людвіга Вайнштейна (1889-1951) в контексті проблематики формулювання правових концепцій, що пов'язані з питаннями розуміння права, правової норми і юридичної мови, повноти, визначеності і регулятивних можливостей права, С.А. Касаткін зазначив наступне. В межах сформульованого Вайнштейном парадоксу слідування правилу значення «лінгвістичної одиниці є не природньою абсолютною даністю, воно сформоване практикою його застосування, що склалась в суспільстві... правила використання лінгвістичної одиниці не вичерпують всіх можливих ситуацій його застосування, однак вони покликані забезпечити достатні орієнтири, що необхідні для типових, таких, що часто зустрічаються ситуацій; при цьому точність, визначеність, повнота приписів – це елемент контексту, співмірності практичним цілям»⁶. На підтвердження такої думки і сьогодні у законодавчих актах часто застосовувані є надання

³ Загороднюк А.С. Проблеми перекладу терміноелемента “legal” українською мовою (на матеріалі угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом) // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного ун-ту. Серія: Філологія. 2015. № 16. С. 207.

⁴ G.Gornu. Vocabulaire juridique. Paris: Press Universitaires de France. 1987. С. 750.

⁵ The Oxford English Dictionary Volume. Oxford: Clarendon Press. 1970. С. 235.

⁶ Касаткін С. Проблема слідування правилу: Харт і Вайнштейн // Антропологія права: філософські та юридичні виміри: стан, проблеми, перспективи: Матеріали міжнародного круглого столу. Львів. Національний університет імені І.Франка. Львів: Львівський друкар 2012. С.257-258.

визначень поняттям, що застосовуються в законі із приміткою, що вони використовуються саме для цілей цього закону, тобто контекстуально.

Слід звернути увагу на те, що слова «визначеність» і «правовий» вживаються і в інших словосполученнях в законодавстві та юридичній науці на позначення інших понять, відмінних від принципу права «визначеність». Так, у юридичній комунікації можна зустріти словосполучення «визначеність правового статусу особи», «визначеність правового статусу органів держави», «визначеність правового регулювання», «визначеність правового поля». Отже, обидва юридичних поняття є частовживаними, тому для встановлення семантично виваженого терміна важливо не тільки знайти слово або словосполучення, що точно і лаконічно називає поняття, а і окреслити його зміст.

Досліджуючи семантичну структуру юридичних термінів української і англійської мов, А.М. Ляшук писала: «Значення терміна – це складна упорядкована структура, яка розкривається словниковими дефініціями через семантичні компоненти, які, залежно від вагомості, при розрізненні об'єктів, поділяються на інтегративні (спільні) та диференційні (ті, що виконують розрізнявальну функцію)»⁷. На процес формування правового поняття та співвідношення його зі змістом вказував і Н.С.Коваль. Він, зокрема, зазначав, функціонування понять нерозривно пов'язане з функціонуванням відповідних термінів. З початку свого виникнення поняття позначається терміном, який його означає і без якого неможливе оперування цим поняттям. Надалі поняття, закріпившись у терміні, постає як його значення. Тому з'ясування значення терміна передбачає встановлення поняття, вираженого тим чи іншим терміном⁸. Отже, значення важливе як на етапі формування терміна, так і в подальшому - у комунікативній, законотворчій, судовій практиці.

Для терміна «правова визначеність» роль змістовного компонента виконують його ознаки, які іноді називають вимогами правової визначеності. Їх виділення, номінування, зіставлення дасть можливість виділити значення терміна з метою його подальшого формулювання.

Отже, лексичні особливості розглядаються здебільшого вченими-мовознавцями, в той час як змістовна складова юридичного поняття формується у правовій сфері. Координація між цими двома складовими необхідна і обов'язкова, інакше поняття або не буде застосовуватися зовсім (якщо воно позбавлене змісту), або буде застосовуватися помилково (якщо лексичний відповідник не відображає зміст).

Практичні цілі використання принципу правової визначеності пов'язані з його застосуванням у правотворчій діяльності – при формулюванні точних і чітких правових приписів. На етапі правозастосування правова визначеність

⁷ Ляшук А.М. Семантична структура юридичних термінів української та англійської мов: автореф. ... дис. канд.філол.наук. Київ: Київський національний лінгвістичний університет, 2007. С. 9.

⁸ Коваль Н.С. Лексичний склад та термінологічний інструментарій англійської мови судового дискурсу // Одеський лінгвістичний вісник. Т.1. 2017. № 9. С.94.

необхідна для чіткого розуміння суб'єктами меж своєї правомірної поведінки, форм, підстав і порядку притягнення до відповідальності, визначення дискреційних повноважень органів державної влади. С. Погребняк зазначав, що принцип правової визначеності як загальний принцип права «хоч прямо не закріплений у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, на думку Європейського Суду з прав людини, неодмінно притаманний праву Конвенції»⁹. Відтак, не знайшовши свого закріплення в положеннях Конституції України, цей принцип все ж таки може вважатися притаманним українському праву, оскільки тісно пов'язаний з верховенством права і правовою державою, що знайшли своє конституційне втілення. А раз воно існує як поняття, то має бути і наукове його визначення.

Формування значення правової визначеності в українській правовій науці відбувається шляхом виділення особливих критеріїв, вимог, які розкривають багатогранність поняття, роблять його змістовним для різних правових сфер.

С. Погребняк у вищезгаданій праці¹⁰ зазначає такі вимоги принципу правової визначеності: 1) вимоги до змісту норм права (зрозумілість, несуперечливість, доступність, повнота регулювання правових норм, відсутність широких дискреційних повноважень органів державної влади); 2) процедурні вимоги до нормативних актів; 3) вимоги до застосування нормативно-правових актів. М.І. Козюбра визначає зміст правової визначеності як вимогу «чіткості підстав, цілей і змісту нормативних приписів», а вимогами цього принципу називає вимоги, «пов'язані з гарантіями від довільного втручання влади у права особистості, обмеження дискреційних повноважень, однакове застосування закону, відсутність конфліктуючих рішень Конституційного і Верховного судів, остаточність, обов'язковість та неухильну виконуваність судових рішень»¹¹. Підхід до розуміння правової визначеності як «визначеності правової системи в цілому, а не абсолютної визначеності правової норми»¹², є ілюстративним для надання цьому терміну самостійного значення, а не ототожнення його з буквальним тлумаченням правової норми.

Універсальне визначення поняття повинно бути чітким, вказувати на значення поняття, на ті загальні характеристики, які можуть видозмінюватися, визначаючи їх одночасно і максимально точно, і достатньо узагальнено. Визначення не повинно звужувати значення поняття, повинно бути придатним для застосування у різних правових сферах. Коли йдеться про такий термін, як «правова визначеність», втілення в одне визначення усіх можливих особливостей, яких воно набуває у галузевих дослідженнях, зробить його занадто громіздким, а тому і складновживаним. Як правило,

⁹ Погребняк С. Принцип правової визначеності як загальний принцип права // Антропологія права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи): Матеріали учасників Міжнародного круглого столу 3-5 грудня 2010р. Львів: Галицький друкар, 2010. С. 491.

¹⁰ Там само. С. 490-507.

¹¹ Козюбра М.І. Верховенство права і Україна // Право України. 2012. № 1-2. С. 49-50.

¹² Принцип верховенства права у діяльності держави та в адміністративному праві / ред. Ю.С. Шемшученка. Київ: Конус-Ю. 2008. С. 56-57.

намагаючись сформулювати надто розлоге і перенасичене деталями поняття, науковці наражаються на подальшу критику або дискусію стосовно формулювання, при цьому увага і наукова дискусія розвиваються не в площині дослідження змісту поняття, а розгортаються в частині доцільності вживання лексичних знаків. Як зазначалося вище, для формулювання поняття важливим є і лексичний його зміст (формулювання), оскільки воно виконуватиме пізнавальну функцію для тих, хто з ним стикатиметься вперше; і змістовне значення – оскільки без змістовного наповнення лексична одиниця не зможе вважатися науковим терміном.

При встановленні семантичного значення терміна «правова визначеність» слід уникати буквального його тлумачення на рівні юридичної техніки. Оскільки буквальне тлумачення може звузити поняття «правова визначеність» тільки до визначеності правової норми. Втім для наукового поняття важливе саме змістовне навантаження, наукове поняття виникає внаслідок необхідності назвати явище, процес, дію або, в нашому випадку, принцип. Підбір вдалої назви, єдність у подальшому застосуванні поняття формують обґрунтованість і логічність наукового стилю спілкування, дозволяють усім, а не тільки фахівцям, що знайомі з різними правовими підходами, використовувати поняття і оперувати ним.

Отже, у встановленні семантичного значення наукового поняття слід відходити від буквального тлумачення словосполучення «правова визначеність», оскільки це звужує розуміння поняття до одного змісту – вдалого формулювання правової норми. Натомість змістовне значення правової визначеності є ширшим і включає передбачуваність, відсутність прогалин, суперечностей у законодавстві; однаковість застосування правових норм, спеціальний порядок ознайомлення громадськості з правовими нормами, обов'язковість судових рішень, обмеження дискреційних повноважень органів влади. Незважаючи на те, що науковці в основному одноставні щодо змісту поняття «правова визначеність», термін неоднаково витлумачений практикою. Змістовне значення представлене в описовій формі або термін застосовується, але не в сталій формі, варіюється від передбачуваності й визначеності норми у законодавстві до несуперечливості правових приписів.

Відсутність усталеного поняття надає йому описовості, стимулює розлогі формулювання, у яких зміст правової визначеності не уточнюється, а навпаки, розмивається. Отже, семантичне значення правової визначеності повинно поєднувати змістовне наповнення поняття з його лексичним відповідником.

Ohneviuk Hanna. The semantic meaning of the notion «legal certainty»

Legal certainty as a general law principle is not nominated in Ukrainian Constitution but it is closely related to another general law principle such as the rule of law, which is established by the Constitution.

Despite this, legal certainty can be named as a general principle of Ukrainian law because it is mentioned in connection with rule of law and it appears in branch studies. Some positions of law doctrine about its meaning can be found in the article. It is stated that the

definition of this principle is not unified, sometimes it is described without any particular notion. The attempts of the translation of this principle from English into Ukrainian lead to different formulations. It is apparent that legal terminology should be clear, undoubtful and understandable at least to the professional in this field. As this term is not still very well established in Ukraine it is reasonable to make a semantic analyze of its meaning.

The article analyzes both of the terms separately, in compare with meanings of the lexical forms given in English, French and Ukrainian. As the result of this comparison it was found that they have numerous semantic meanings. The semantic analyzes has shown that the notion 'legal certainty' has its appropriate form in Ukrainian which is 'pravova vyznachenist'. Another terms which are used as the synonyms lead to the confuse meaning. In the situation when a notion is not set up in legislation it is rather important to form an appropriate clear definition.

It wouldn't be rational to analyze semantic meaning of legal term by only summarizing meanings of the words that form the collocation. It is stated that 'legal certainty' as a law principle have its own meaning and it cannot be interpreted word by word with its components. In juridical doctrine this principle is explained as a number of requirements.

In the context of the meaning of legal norms the requirements of legal certainty are comprehensibility, consistency, accessibility, completeness of regulation of legal norms, the strict limitation of the discrete powers of authorities. In the process of law-making legal certainty means fulfilling the procedure of promulgation, publication, notifying the citizens about its meaning. In the procedure of implementing law legal certainty means proper way of fulfillment of court decisions, the absence of conflict of courts decisions. All this requirements are set to make people confident with the meaning of legal norms and the way they are used by authorities. That is why legal certainty is sometimes called 'predictability'.

It is established, that formulating the notion of legal certainty is quite important, it must be made in accordance with its semantic meaning. The proper lexical form should be found in order to make this notion usable and practical. The propositions on the matter are made.

Keywords: legal certainty, semantic meaning, requirements of legal certainty, predictability of law.